

УДК 130

Більчук Н. Л.

ВИМІРИ САМОТНОСТІ

В статті представлено аналіз проблеми самотності з точки зору різних її вимірів. Виділено трансцендентне, культурне, соціальне, міжособистісне вимірення самотності як характеризуючі соціальний аспект особистості. Додано екзистенціальне вимірення самотності як розкриваюче індивідуальний аспект духовного світу особистості.

Ключевые слова: самотність, вимірення самотності, духовний світ особистості.

This article is the attempt of analysis of loneliness' problem from the points of its different understandings. The transcendental, cultural, social, inter-subjective understandings of loneliness are separated and described as social characteristic of person. Existential understanding of loneliness was added as characterizing the individual aspect of personality's spiritual world.

Keywords: loneliness, understandings of loneliness, personality's spiritual world.

Самотність. Не можна не звертати уваги на той факт, що почуття самотності стало «частим гостем» у нашому житті. Мабуть, не існує людини, яка б не відчувала його у різних проявах. Самотність – це почуття, що ти один, що поруч немає нікого, що ти загублений, усіма покинутий... Таке почуття може охопити несподівано, зненацька, а може захоплювати поступово, немов хвиля набігає... І неважливо, чи ти сам на сам, чи серед натовпу людей... Почуття самотності, немов удар, немов кинутий камінь, попадає у самий центр серця й охоплює тебе цілком... І ти залишаєшся один, ніби в пустелі чи в безодні... Ти шукаєш порятунку, когось, кому б можна було розказати про своє почуття, але усвідомлюєш, що ніхто не зможе зрозуміти твого стану, адже його неможливо висловити...

Та іноді самотність відчувається особливо гостро, охоплюючи все буття людини, немов розриваючи із середини те, що становило саму його основу. Таке переживання торкається самої сутності внутрішнього духовного світу людини, а іноді навіть становить сутність усього її життя. Тому проблема самотності завжди займала важливе місце в аналізі духовного світу особистості.

За історію існування людства було запропоновано різні підходи до розгляду феномена самотності. Найбільш гостро ця проблема постала в християнстві, починаючи з ветхозавітних Авраама й Іова, та сконцентрувалась в образі Христа. Але теоретичного обґрунтування як феномена філософської рефлексії проблема самотності набуває з середини XIX століття. Особливо гостро та всебічно вона постає в роботах філософів екзистенціального та феноменологічного напрямів (Е. Гуссерля, У. Садлера, Е. Фромма, Д. Рісмена та ін.). Саме вони запропонували розглядати самотність з точки зору аналізу сенсу буття та особистості. Серед багатьох поставлених питань найважливішими стають такі: у чому полягає сутність буття взагалі і особистості зокрема; яку роль відіграє почуття самотності для духовного стану особистості? Відповіді на ці запитання становлять концептуальну основу

екзистенціально-феноменологічного розуміння проблеми самотності.

Питання про те, яку роль відіграє почуття самотності для духовного стану особистості, цікавить фахівців різних наук, які займаються проблемами антропологічного напрямку: філософів, соціологів, психологів та ін. На сучасному етапі розвитку соціально-філософських знань склалися два протилежні погляди на це питання. Перший погляд полягає в тому, що самотність постає одним із проявів *кризи* духовного стану особистості, інший же наполягає на тому, що почуття самотності є *сутністю*, невід'ємною частиною духовно розвинутої особистості. Розглянемо самотність із цих поглядів.

Насамперед особистість – це поняття, яке розкриває сутність людини, поєднуючи дві характеристики її буття: *соціальний, суспільний та індивідуальний, персональний*. Якщо розглядати самотність як таке переживання, що безпосередньо стосується духовного світу особистості, то доречним є розглянути її також через призму цих двох характеристик.

Певну складність у визначенні поняття «самотність» спричиняє той факт, що таке переживання має індивідуально-унікальний характер. Найчастіше про свій стан неможливо розповісти комусь іншому, адже «розповісти комусь» означає передати словами свої унікально-особистісні почуття, отже, узагальнити їх. Неспроможність висловити свої почуття стає перешкодою у з'ясуванні причин та шляхів їх подолання. Для того щоб визначити самотність, необхідно виділити загальні риси, притаманні будь-яким її проявам. Незважаючи на те, що існують різні прояви самотності, це таке переживання, коли людина відчуває себе покинутою, загубленою, непотрібною, тобто це відчуття *розірваності зв'язків*, які складають власне буття людини. Таке попереднє визначення самотності приводить до розгляду її з погляду *соціального аспекту* внутрішнього світу особистості.

Які ж соціальні зв'язки формують внутрішній світ особистості? Насамперед, це відносини людини з різними соціальними групами. «Соціальне» – це побудова зв'язків, відносин, які становлять структуру взаємодії індивідів та груп. Цей вид самотності широко відомий з найдавніших часів та проявлявся у таких гострих формах соціального вилучення, як вигнання, ізоляція, остракізм, відставка тощо. Людину позбавляли можливості відчувати себе частиною якоїсь спільноти, товариства. Вона відчувала, що її відштовхнули, виключили, покинули, не прийняли до важливої для неї групи. Така ситуація виникає, коли людини уникають, цураються через те, що її поведінка, колір шкіри, належність до певного класу за народженням, професія і таке інше суспільство визнає соціально небажаними. До того ж, особливістю сучасного світу, поряд із зростанням рівня соціалізації та мобільності зв'язків, стають невизначеність традиційних соціальних меж, роздробленість суспільства, нестабільність та короткотривалість багатьох товариств різного рівня. При цьому сучасна людина дуже велику увагу приділяє своєму соціальному положенню. Соціальна ідентичність, визнання соціального статусу стають її найважливішою турботою. Тому зростає напруга очікування, занепокоєність відносно повсякденних зіткнень з іншими людьми, тривога залишитись *поза* групою. Такі переживання викликають почуття самотності, що породжується самим *страхом* не

бути прийнятим чи бути виключеним із спільноти. Отже, такий вид самотності переживають не тільки ті, хто внаслідок соціальних змін опинився *поза* суспільством або групою, але й ті, хто лише *побоюється* опинитися там. Самотність у соціальному вимірі переживають також ті верстви населення, які відчують своє політичне чи економічне безсилля, неміч у прийнятті важливих для суспільства рішень (старі, бідні, жебраки, люди, чиї заняття або поведінка сумнівні, а також підлітки та жінки). Таких людей, які стоять не «*поза*» суспільством, а на «*межі*», визначають як маргіналів. Усі вони потребують визнання своєї соціальної значущості. Така самотність характеризується очікуванням, рівень якого постійно зростає. Збільшення кількості соціальних груп та невизначеність, розмитість ролі особистості в них призводить до того, що такий тип самотності набуває все більшого розповсюдження.

Вищезазначене є далеко неповним переліком проявів самотності в *соціальному вимірі*, тобто такого, що виникає в разі порушення зв'язків із соціумом. Поряд із соціальними зв'язками важливе місце в житті особистості займають також міжособистісні, культурні та трансцендентальні зв'язки. Розрив кожного із цих видів зв'язків призводить до відчуття самотності певного виміру, кожен з яких має свої особливості та прояви (більш детальний аналіз соціальних вимірів самотності дивись [1]). У межах невеликої статті немає можливості розкрити самотність у всіх цих вимірах, тому опишемо їх лише загально.

Самотність *міжособистісного виміру* переживає людина, коли порушено зв'язок з близькою, важливою для її життя людиною. Це, насамперед, самотність закоханих. Людина відчуває самотність, бо кохана людина покинула чи зрадила її. Гострота відчуття самотності зростає з усвідомленням того, що людина, яка тебе покинула, є найважливішою, єдиною у твоєму житті. Утрата коханої людини позбавляє сенсу будь-яке життя без неї.

У *культурному вимірі* самотність зумовлена порушенням зв'язків з традиціями, спадщиною, цінностями, притаманними людині взагалі, зі всім тим, що формує поняття «культура». Це самотність емігрантів, переселенців, усіх тих, хто гостро відчуває віддаленість від власних культурних коренів. Цей тип самотності притаманний також тим, хто опинився між двох культур – старою та новою. Одним із проявів такого типу переживання є почуття самотності серед молоді, яка не може знайти притулку в традиційних культурних цінностях і часто спричиняє «конфлікт поколінь». Самотність культурного виміру також характеризує переживання особистості в тих суспільствах, де відбуваються бурхливі соціальні зміни.

Найбільш складним виміром самотності в соціальному аспекті є *космічний* або *трансцендентальний вимір*. Узагалі, самотність – це особлива форма самовідчуття. Порушення будь-якого із зв'язків соціального буття особистості (соціальних, культурних, міжособистісних) не викликало би почуття самотності, це переживання завжди є особливою формою *самосвідомості*. З огляду на таке зауваження, можна сказати, що в *космічному вимірі* людина відчуває свою причетність до чогось надприродного, до якихось сил, які охоплюють буття взагалі. У цьому вимірі людина відчуває себе невід'ємною частиною природи чи космосу взагалі, які розглядають як єдину систему. Такий тип самотності притаманний людям в індустріальних

урбанізованих суспільствах. Яскраві приклади можна знайти в літературі романтизму або в молодіжних рухах на зразок хіпі. Іншим проявом космічного виміру є почуття вагомості, унікальності власної долі, своєї причетності до долі всього людства. Крім того, одним із проявів самотності космічного виміру є також почуття розірваності зв'язку з Богом або світом. У релігійній літературі можна знайти безліч описів такого переживання. У східній філософії людину взагалі розглядають як «самотнього мандрівника», одну душу, яку ув'язнено в оболонку земної нереальності. У християнській літературі, зокрема в Біблії, також багато уваги приділено почуттю самотності в трансцендентальному вимірі (згадаємо хоча б останній крик Ісуса на хресті, стосовно якого досі сперечаються релігійні філософи та теологи: чи не є він проявом самотності, відчуття покинутості Богом?).

Звернемо увагу на те, що почуття самотності особливо загострюється, коли переживання охоплюють кілька вимірів одночасно. Звернутись хоча б до багатостраждального Іова. Його почуття самотності поступово набуває найгострішої форми – відчаю. Спочатку Іов втрачає достаток, дім, але не відчуває самотності, бо зберігає надію. Потім починають рушитись і соціальні та міжособистісні зв'язки: у Іова відбирають дітей, дружина не може збагнути і кидає його, друзі не розуміють і відвертаються від нього. Іов відчуває самотність у двох вимірах, але все ж таки не втрачає віри, отже, зв'язок з Богом. І тільки коли Іов розуміє, що Бог покинув його (трансцендентальний вимір), переживання стає всепоглинальним почуттям самотності.

Навіть такий загальний аналіз різних вимірів самотності демонструє складність та багатогранність цієї проблеми. До того ж, представлений поділ самотності на види залежно від різних зв'язків, що характеризують духовний світ особистості, є недостатнім. Усі перелічені виміри самотності розкривають лише *соціальний, суспільний аспект* сутності особистості й поза увагою залишають її *індивідуальний, персональний аспект*. Без такого додатку класифікація буде неповною. Таке зауваження приводить до необхідності виділити ще один вимір самотності – *екзистенційний*.

Як раніше було зазначено, проблемі самотності особливу увагу приділяли в екзистенціалізмі та феноменології. Філософи цих напрямів наголошують, що будь-яке переживання *інтенціональне*; воно не тільки суто суб'єктивне, внутрішнє почуття, але й не від'ємне від життєвих відносин та зв'язків людини. Життєвий світ особистості становить контекст її буття, у якому проявляється через події, відносини те, що наповнює її переживання особливим значенням. Іntenціональність розглядає життєвий світ людини як плюралістичний, що розкриває головні екзистенційні можливості особистості, дотримування яких дозволяє людині орієнтуватися в житті. До того ж, життєвий світ особистості є цілісною структурою, яку складають ставлення людини як до різноманітних проявів зовнішнього світу, так і до власної індивідуальності. Самотність виявляється тоді, коли порушуються важливі для особистості зв'язки. Тому самотність в екзистенціальному вимірі стає особливо гострою формою переживання, адже розриваються такі зв'язки, які є основою життєвого світу особистості, безпосередньо торкаються сутності внутрішнього

духовного стану людини.

Самотність – це такий стан, який має унікальний характер, який відчувають суто індивідуально, гостро суб'єктивно. Ніхто не може пережити самотність за іншого, ніхто не може повністю збагнути самотність іншої людини. Таке почуття завжди є поглядом у власне серце, це заглиблення всередину самого себе. Таким чином, самотність екзистенційного виміру має гострий *інтерсуб'єктивний* характер. До того ж, самотність не може бути локальною, торкатися тільки якихось окремих аспектів внутрішнього світу людини – вона цілісна й абсолютна. Самотність охоплює внутрішній світ особистості *повністю і всебічно*. З погляду екзистенційної феноменології, самотність є гострим відчуттям втрати таких зв'язків, які є *основою цілісності* духовної сутності особистості.

Однак інтенціональний характер відкриває дуже важливу особливість самотності. Заглиблення всередину власної сутності надає самотності *пізнавального аспекту*. Самотність сповіщає людину про її власну самість, унікальну індивідуальність, розкриває їй, хто вона така є. Мабуть, тому самотність екзистенційного виміру часто відчувають творчі натури; це самотність геніїв та філософів. Згадаємо хоча б М. Бердяєва, який писав у «Самопізнанні»: «Я завжди був нічиєю людиною», тобто завжди почувався самотнім, хоча поряд було багато друзів, однодумців, любляча та чуйна дружина.

Але, мабуть, найяскравіше, найвиразніше з усіх філософів екзистенційного напрямку проблему самотності розглянув провісник «абсурдності буття» Серен К'єркегор. Не тільки його роботи наповнені гострим відчуттям самотності, але й саме життя цього видатного філософа можна розглядати як переживання самотності в екзистенційному вимірі. І хоча він не звертається до самотності як до окремого, самостійного поняття філософської рефлексії, але в багатьох роботах аналізує такі переживання, які безпосередньо вказують на такий тип самотності. Так, розкриваючи поняття «відчай», він підкреслює всебічний та інтенціональний характер цього почуття, наголошуючи, що відчай не може бути відносно будь-яких предметів зовнішнього світу, а завжди націлений у саму середину людської сутності [2]. В іншій невеличкій статті С. К'єркегор поринає в пошуки «найнещасливішого» [3], але представлені ним типи нещасливих людей (серед яких постає і образ самого філософа) гостро відчувають стан самотності. І справді, самотня людина не може вважати себе щасливою. Виділяючи різні види нещасливих, філософ тим самим розглядає самотність у міжособистісному, трансцендентальному та екзистенційному вимірах.

Та, мабуть, найяскравіше образ самотності екзистенційного виміру С. К'єркегор малює в образі ветхозавітного Авраама [4]. Авраам, якому Господь наказує принести в жертву найцінніше, що в нього є, сенс усього його буття – єдиного, довгоочікуваного сина, представлений не тільки «лицарем віри», але глибоко самотньою людиною. Він нікому не може розповісти про жертву, яку вимагає Бог, ні з ким не може розділити свій тягар... Так і йде до самої Гори, так і несе свою ношу сам на сам із своєю самотністю... Адже ніхто не зможе зрозуміти його, ніхто не зможе повторити цей жахливий шлях... С. К'єркегор став першим, хто розглянув

образ Авраама з екзистенційної точки зору, збагнувши всією власною сутністю, яке гостре почуття самотності мав пережити Авраам, незважаючи на те, що трансцендентального зв'язку з Богом не було порушено. Філософ на своєму власному житті відчув, що самотність екзистенціального виміру є найгострішою з усіх переживань самотності. Але саме вона дозволила йому розкрити власну самість, збагнути свою унікальну індивідуальність та подарувала світу великого філософа.

Таким чином, самотність – це гостра форма самосвідомості, комплексне почуття розірваності або зв'язків зі світом (у соціальному, трансцендентальному, міжособистісному та культурному вимірах) або цілісності власного духовного світу (в екзистенціальному вимірі). Якщо самотність у соціальному аспекті має негативний характер, вказуючи на кризу духовного стану особистості, то в екзистенціальному вимірі маємо пізнавальний аспект, який розкриває індивідуальність людини. Отже, така самотність виявляє саму сутність духовно розвинутої особистості і має позитивний характер.

Література:

1. Уильям А. Садлер, Томас Б. Джонсон. От одиночества к анонии // Лабиринты одиночества. – М., 1989.
2. Кьеркегор С. Болезнь к смерти // Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. – М., 1990.
3. Кьеркегор С. Несчастнейший // www.kierkegaard.newmail.ru.
4. Кьеркегор С. Страх и трепет // www.kierkegaard.newmail.ru